

**התפתחות יכולת הרפרור:
השוואה בין ילדים בעלי ליקוי שפתי
ובין ילדים בעלי התפתחות שפתית תקינה**

עליזה שחם

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך
בבית הספר לחינוך של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

מחקר זה מתמקד בהתפתחות ההבנה של רפרור באמצעות כינויי גוף אצל ילדים בגן חובה ובכיתה ב' בקרב שתי אוכלוסיות: ילדים בעלי התפתחות תקינה וילדים בעלי לקות שפה ספציפית (SLI). ילדים בעלי SLI מתקשים במידה רבה בשימוש בשפה כאמצעי תקשורת, ועקב כך מתקשים בהבנה ובהבעה של מסר מילולי. אחד האמצעים לתקשורת מילולית תקינה הוא הרפרור, המסייע ללכידות הטקסט. הרפרור מסדיר את האופן שבו הישויות השונות בטקסט מאזכרות ומוצגות, כך שלכל אורך הטקסט הנמען יכול לזהות בצורה ברורה והולמת במי ובמה מדובר. הרפרור כולל מספר היבטים מתחומים שונים של השפה המשפיעים על שימוש נכון בו ועל הבנתו: היבט מורפולוגי, היבט סמנטי-פרגמטי והיבט תחבירי. אמצעי רפרור תחבירי חשוב הוא כינויי הגוף.

כינויי גוף הם מילים מסוג מיוחד והם יוצרים מערכת מורכבת, אשר הכרתה הכרחית לניהול שיחה: הם מחליפים את שמות העצם, יכולים להשתייך לקטגוריות שונות, ולכן אין להם משמעות קבועה. כינויי גוף מקודדים תפקידי שיח של מדבר, של נוכח ושל נסתר. ישנם כינויי גוף הניתנים להבנה ברמת המשפט, ואילו כינויי גוף אחרים ניתנים להבנה רק ברמת השיח, על פי היחסים שלהם עם משפטים קרובים. משום כך הבנה של כינויי גוף היא משימה קשה לילדים.

בעוד שבספרות קיימים מחקרים שבדקו יכולת של הבעה של רפרור באמצעות כינויי גוף, המחקר על ההבנה הוא דל יותר, והממצאים העולים ממנו אינם חד משמעיים. קיים מידע חלקי על הבנה של רפרור בקרב ילדים, ועוד פחות מכך על הבנה של רפרור בקרב ילדים בעלי SLI. המחקר הנוכחי התמקד בשני היבטים שהמחקר בהם לוקה בחסר: השפעה של אלמנטים של השמטה (משפט מסוג null) והשפעה של כינויי גוף חבורים למילות יחס על הבנה של רפרור, בקרב ילדים בעלי התפתחות תקינה ובקרב ילדים בעלי SLI. ההשמטה של נושא המשפט, המהווה חלק מרפרור, שכיחה בשיח דבור ואף יותר בשיח כתוב ולכן הבנה של אמצעי רפרור זה מרכזית להבנה של שיח ולהבנת טקסט כתוב. עד כה לא נבדקה בעברית ההשפעה של השמטת נושא המשפט על ההבנה של רפרור, לא נבדקה החשיפה לשפה כתובה על הבנה של משפטים על אלמנטים של השמטה, וטרם נבדק אם ילדים בעלי SLI מאחרים בהיבט שפתי זה. המחקר הנוכחי מתכוון להשלים חסר זה ולבדוק את ההבנה של רפרור באמצעות אלמנטים של השמטה.

לכינויי הגוף החבורים אין בעברית מקבילה פרודה. מכיוון שצורות חבורות אלה נפוצות בשפה והכרחיות לשם השימוש בה, הרכישה של מילות יחס נטויות, כולל כינויי גוף חבורים, מתחילה בגיל צעיר. עד גיל 5-6 מתבססת השליטה בנטייה של מילות היחס המביעות יחסים יסודיים ("על",

"את", "מן", ואילו השליטה ב"כמו" ו"בלי" מאוחרת יותר (רביד, 1995). בקרב ילדים דוברי עברית נבדקה ההבנה של כינויי גוף חבורים למילות יחס ("על", "את", "מן", "כמו", "בלי") ונמצאה עליה באחוז ההבנות הנורמטיביות עם הגיל בקרב ילדים בעלי התפתחות תקינה (רביד, 1995). אולם, טרם נבדקה ההבנה של כינויי גוף חבורים למילות יחס ואין מידע לגבי אופן התפתחות ההבנה. המחקר הנוכחי מתמקד בהבנה של רפרור באמצעות כינויי גוף חבורים לחמש מילות יחס - "על", "את", "מן", "כמו", "בלי".

יכולת הבנת הרפרור משלבת יכולות מתחומי שפה שונים, ובנוסף אליהם נדרש גם ידע לא-לינגוויסטי, כמו ידע על העולם וידע על הסיטואציה לשם ההבנה. מסיבה זו, הרפרור יכול לשמש צוהר לבדיקת היכולת בתחומים אלה ולניתוח האפיון של הקשיים של ילדים בעלי SLI בתחומי השפה השונים. נדרשים נתונים נוספים שיאפשרו למפות את היכולת של הבנת רפרור בקרב ילדים בעלי SLI בגילאים שונים, ולהשוות את ההתפתחות של ילדים בעלי SLI לזו של ילדים ללא קשיים שפתיים. מיפוי של יכולת ההבנה של רפרור באמצעות כינויי גוף תעזור לאנשי חינוך לנתח מתי קשיים בהבנה של טקסט דבור או כתוב הם על רקע קושי בתחום הרפרור.

לעומת מחקרים קודמים שבדקו קבוצות גיל לא אחידות, במחקרנו נבדקו שתי קבוצות גיל מוגדרות - ילדים בגן חובה וילדים בכיתה ב'. קבוצות גיל אלו נבחרו כדי לבדוק את ההבדלים בהבנת הרפרור לפני ואחרי הלמידה המסודרת בבית הספר, ולאפשר ללמוד על מהלך ההתפתחות של שתי הקבוצות, ועל ההשפעה של רכישת הקריאה עליהן. המחקר נעשה באמצעות מתודולוגיה זהה של הצבעה על התמונה המתאימה למשפט המושמע בקרב שתי האוכלוסיות.

חשיבות המחקר הנוכחי הוא בחידוד הידע הקיים על רפרור באמצעות כינויי גוף, תוך הקפדה על נקיטה של מתודולוגיה עקבית על קבוצות המחקר וקבוצות הגיל. בנוסף לכך, מחקרנו מוסיף נתונים חדשים המקדמים את שאלת הקושי בהבנה של רפרור באמצעות כינויי גוף בקרב ילדים בעלי SLI.

אוכלוסיית המחקר כללה 83 נבדקים - ילדי גן חובה ותלמידי כיתה ב', השייכים לשתי קבוצות: 44 ילדים בעלי התפתחות תקינה ו-39 ילדים בעלי ליקויי שפה אשר עברו אבחון פסיכולוגי ואבחון שפתי, ואובחנו כבעלי לקות שפתית ספציפית (SLI). נבדקים אלה אותרו במסגרות של החינוך המיוחד ("גן שפתי" או "כיתה לליקויי למידה").

כלי המחקר היו: תת-מבחן תקבולות צורניות (מתוך מבחן K-ABC); תת-מבחן אסוציאציות אודיטוריות (מתוך מבחן ITPA); ומבחן אשר חובר במיוחד לצורך מחקר זה, ומטרתו בדיקת יכולת

ההבנה של רפרור באמצעות כינויי גוף. המבחן כולל סדרה של 50 היגדים שבהם יש שימוש ברפרור באמצעות כינוי גוף פרוד, ובאמצעות כינויי גוף חבורים למילות יחס.

תוצאות מבחני הרפרור הראו כי ההישגים של הנבדקים בעלי התפתחות תקינה היו גבוהים במובהק מאלו של הנבדקים בעלי SLI. כמו כן, נמצא שההישגים של הנבדקים הלומדים בכיתה ב' היו גבוהים מהישגי הנבדקים בגן חובה. כאשר נבחנו ההבדלים בין קבוצות המחקר בכל קבוצת גיל בנפרד, נמצא כי בגיל גן חובה לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות המחקר. לעומת זאת, בקרב תלמידי כיתה ב' ההישגים של התלמידים בעלי ההתפתחות התקינה היו גבוהים במובהק מאלה של התלמידים בעלי SLI.

תוצאות תתי מבחן הרפרור הראו שההישגים בתת מבחן הרפרור של משפטים עם השמטת נושא לא היו שונים במובהק מההישגים בתת המבחן של משפטים ללא השמטת נושא. לעומת זאת, ממוצע ההישגים בקרב הנבדקים בעלי התפתחות תקינה היה גבוה במובהק מממוצע ההישגים בקרב הנבדקים בעלי SLI. נוסף על כך, ממוצע ההישגים בתת מבחן הרפרור בקרב הנבדקים בכיתה ב' היה גבוה במובהק מממוצע ההישגים בקרב קבוצת הנבדקים בגן חובה.

תוצאות תתי מבחן הרפרור הראו הבדלים מובהקים בהישגים בכל מילות היחס (למעט במילת היחס "מן") בין הנבדקים בעלי התפתחות תקינה ובין הנבדקים בעלי SLI. בכל מילות היחס, למעט מילת היחס "מן", הישגי הנבדקים בעלי ההתפתחות התקינה היו גבוהים במובהק מאלה של הנבדקים בעלי SLI. לעומת זאת, הישגי הנבדקים מכיתה ב' היו גבוהים במובהק מאלה של הנבדקים בגן חובה, בכל חמש מילות היחס. כאשר נבחנו ההבדלים בין קבוצות המחקר לכל קבוצת גיל בנפרד, נמצא כי בעוד שבקרב הנבחנים בגיל גן חובה לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות המחקר בהישגים במילות היחס "כמו", "בלעדי", בכיתה ב' ההבדלים היו מובהקים. כלומר, נמצא דפוס דומה לזה שעולה ממחקרים קודמים שעסקו בהבעה של רפרור באמצעות כינויי גוף חבורים למילות יחס, לגבי שוני בין מילות יחס המביעות יחסים יסודיים ("על", "את", "מן"), ומילות יחס מאוחרות יותר ("כמו" ו"בלי") (רביד, 1995).

לאורך כל המחקר חזרה תוצאה זהה לגבי זמני התגובה, אשר היו קצרים במובהק בקרב הנבדקים הלומדים בכיתה ב' מאשר בקרב הנבדקים בגן חובה. לא נמצא הבדל בין זמני התגובה של קבוצות המחקר (התפתחות תקינה, SLI).

הממצאים מעידים על התפתחות שונה של יכולת הבנה של רפרור בין ילדים בעלי התפתחות תקינה לילדים בעלי SLI. הפער בין שתי הקבוצות המחקר גדל בכיתה ב', והוא מעיד על דפוס

ההתפתחות שמתארת היפותזת ההידרדרות (Deterioration Hypothesis). לפי היפותזה זו, ילדים בעלי SLI מתחילים באותה נקודה כמו ילדים בעלי התפתחות שפתית תקינה, אך לאורך זמן הישגיהם יורדים יחסית לאלה של ילדים בעלי התפתחות תקינה (Law, Tomblin, & Zhang, 2008). למחקר הנוכחי תרומה רבה להבנת האופן שבו ילדים צעירים מפענחים רפרור באמצעות כינויי גוף. עיקר חשיבותו בהוספת נתונים על ילדים בעלי SLI ועל יכולת ההבנה שלהם בשתי נקודות זמן שונות - לפני החשיפה המסודרת ללימוד קריאה ולאחריה. במחקר נמצא הבדל בין ילדים בעלי התפתחות תקינה ובין ילדים בעלי SLI ביכולת הפענוח של רפרור באמצעות כינויי גוף, ואף מוצג בו אופן ההתפתחות השונה בהבנה של רפרור בקרב שתי הקבוצות. ילדים בעלי SLI בכיתה ב' הם בעלי יכולת נמוכה בהבנה רפרור באמצעות כינויי גוף, ויכולתם נמוכה אף מזו שמפגינים ילדים בעלי התפתחות תקינה בגן חובה.

כיום אין בעברית כלי מסודר לאבחון של רפרור, ולכן נתוני המחקר והכלי שפותח משפרים את היכולת האבחונית של העוסקים בתחום. הכלי מאפשר בדיקה מהירה של יכולת ההבנה של רפרור, הוא קל להעברה, ומופיעים בו נתונים על ההישגים של ילדים בשתי קבוצות גיל - בקרב אוכלוסייה של ילדים בעלי התפתחות תקינה וילדים בעלי ליקוי שפה.

מבחינה מעשית, חשוב לעמוד על מרכזיותו של הרפרור באמצעות כינויי גוף בהבנה של טקסטים. יש לתת את הדעת על הקושי שמוסיף הרפרור להבנת טקסטים ולקריאתם. הדבר חשוב במיוחד בהתייחסות לילדים בעלי SLI, אשר עלולים להיכשל בהבנה של טקסט עקב קושי בהבנה של רפרור. מורים ומחנכים צריכים לדעת להתייחס לקושי זה, ובמקרה הצורך לאמן ילדים בהבנה של רפרור. ניתן לפתח חומרי לימוד שבהם הרפרור בטקסט מותאם לרמת יכולת ההבנה של התלמיד, ובכך לסייע להבנה טובה יותר. בעזרת ערכות לתרגול של הבנה הרפרור ובאמצעות איורים חדשים אשר יותאמו לילדים, ניתן יהיה לאמן ילדים לחפש באופן אקטיבי את הרפרנט (אליו מתייחס הרפרור) כבר בגיל הגן. אימון כזה יכול לסייע להתגבר על האתגר שמציב רפרור באמצעות כינויי גוף.